

10. Чабан М. «Слідство щодо Девлада О.С. припинити...». Історія України : Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). Вип. 11. Київ : Рідний край, 2000. С. 366–376.
11. Шевченко Т. Великий льох. Шевченко Т. Кобзар / вступ. ст. О. Гончара. Київ : Дніпро, 1985. С. 253–287.
12. Юриняк А. Не смішна «гумористична повість» (Про книжку «Гарбузова містерія»). *Свобода*. 1956. 9 лист.

УДК 821.161.2-92-95.09«192/193»Л.Луців:329.17
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-3.24>

ЛІТЕРАТУРНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ПОСТАВИ ЛУКИ ЛУЦІВА У 1920–1930-Х РОКАХ

LITERARY-IDEOLOGICAL DOMINANTS OF THE LITERARY-CRITICAL POSTURE OF L. LUTSIV-CRITIC IN 1920S–1930S

Роздольська І.В.,

orcid.org/0000-0002-3308-1981

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто літературно-ідеологічні домінанти літературно-критичної постави Л. Луціва-критика у 1920-1930-х роках. Відомий представник стрілецького воєнного покоління сформував її під час роботи у «Літературно-Науковому Вістнику» – «Вістнику» Д.Донцова. Матеріалом для з'ясування послужила меморіальна публікація 1936 року, присвячена творчості Тимофії Бордуляка, у якій генералізується концепція героя як нової української людини, людини чину.

З'ясовано культурно-історичні координати, місце в часописі. Інтерпретаційна практика Дмитра Донцова творить генетично-типологічний контекст праці Луки Луціва. Це оригінальна праця, написана у руслі стратегії часопису, також міжвоєнного літературознавства, є продовженням його попередньої наукової роботи. В її методології – синтез культурно-історичного, типологічного, національно-екзистенційного, філологічного підходів.

Л. Луців роздумував над питанням придатності героя Т. Бордуляка до національно-визвольної тенденції тогочасної літератури. Бордуляків герой може слугувати для подальшого виховання людини чину – доброї, милосердної, жертвовної, здатної на екзистенційний максимум у кризовій ситуації. Критик бажав побачити у Бордуляковому героєві також більше відваги, наполягання на власній волі, здійснення власної волі, великої радості, віри в призначення.

Виразна етична домінанта у ідейно-естетичних засадах Л. Луціва свідчить про його близькість до кредо так званої тодішньої «католицької критики», яка наголошувала на етичній функції літератури, релігійно-виховній. Також видно зі статті, що він активно стежив за подіями у таборах «католиків» та «естетиків», адже критикував перших за те, що ті оминають своєю видавничою і критичною увагою творчість Т. Бордуляка, близького їм естетичним світоглядом, а других – за невірні оцінні судження щодо творчості письменника. Запропоновано окреслювати праці такого пропам'ятного напрямку як меморати.

Ключові слова: Л. Луців, «Вістник», меморат, меморіальна критика, стрілецьке покоління, «націоналісти».

The article examines the literary-ideological dominants of the literary-critical post by L.Lutsiv-critic in the 1920s-1930s. Famous representative of the riflemen military generation did it during his work in the "Literaturno-Naukovyi Vistnyk" – "Vistnyk" ("Literary-Scientific Bulletin" – "Bulletin") of D.Dontsov. A memorial publication of 1936, dedicated to the work of Tymofii Borduliak, which generalizes the concept of the hero as a new Ukrainian person, a man of Deed, is used as a clarification material.

Were clarified cultural and historical references and importance for periodical. Interpretation practice of D.Dontsov creates a genetically typological context for the works of Luka Lutsiv. This original work that correspond to the periodical ideologically and methodically connected with the search of interwar literary criticism. Her methodology synthesizes cultural and historical, typological, national and existential and Philological approaches.

L.Lutsiv pondered over the question of the suitability of the T.Borduliak's hero to the national liberation tendency of contemporary literature. Borduliak's hero can serve for the further education of the person of Deed - good, merciful, sacrificial, capable of existential maximum in a crisis situation. The critic also wished to see more courage, insistence on his own will, realization of his own will, great joy, faith in purpose in Borduliak's hero.

The clear ethical dominant in the ideological and aesthetic foundations of L.Lutsiv testifies to his closeness to the credo of the so-called "catholic criticism" of that time, which emphasized the ethical function of literature, religious and educational, it is also evident from the article that he actively followed the events in the camps of Catholics and Aesthetics, because he criticized the former for passing on his creative and critical attention to the works of T.Borduliak, who was close to their aesthetic outlook, and the latter for the untrue judgments about the creativity of the writer. It was propounded to define works of memorial character as memorates.

Key words: L. Lutsiv, T. Borduliak, "Visnyk" (Journal), memorate, memorial criticism, riflemen generation.

Постановка проблеми і огляд джерел.

Внаслідок тотального впливу дискурсу воєнного екзистенційного катастрофізму першої чверті ХХ століття геополітичний екстер'єр зазнав насамперед воєнно-військового структурування, так само був перетворений і життєвий простір нації та одиниці, простір духовного життя людини. Після завершення українських національно-визвольних змагань відбулося інтернавання армії, стрілецька воєнна генерація змушена була переформатуватись відповідно до нових геополітичних умов. Зміна політичних обставини детермінувала подальші зміни в соціально-історичному часі і просторі життєвої дислокації стрілецького війська.

Історичний ворог України підпорядкував собі «велику Україну», нехай і у так званому форматі радянської республіки, Галичина ж залишилась «під Польщею».

Соборницько-державницька місія стрілецького війська виявилась у підсумку нездійсненою. Водночас досвід державництва ЗУНР, УНР, досвід військовості у форматі регулярної національної армії, переживання національного тріумфу залишив незглибимий слід в українській національній свідомості, прояви цього досвіду у різноманітних соціальних, літературно-ідеологічних формах означуватимуть функціонування історико-літературного періоду 1920-1930-х років.

Отже, устійнилась класифікація із чотирма ідеологічно-літературними напрямками західно-українського літературного процесу міжвоєнної: «націоналістичний», «католицький», «ліберальний» («естетиків») та «радянськості» («зачаровані на схід»), яка присутня у розвідках М. Ільницького [1] та Р. Олійника-Рахманного [2].

У літературознавстві маємо певні продуктивні напрацювання в осмисленні творчої і суспільної ролі зазначених напрямків, стосунку до національної ідеї кожного. Так, вирізняються праці М. Комариці присвячені католицькій критиці [3], католицькому націоналізму К. Чеховича [4], радянськості ж були дуже популярними у добу тоталітаризму, а тепер потребують переосмислення.

Націоналістичний напрямок характеризують як найбільш істотний в літературі міжвоєнної, який першим оформився організаційно, був найбільшим і найпромовистішим, мав суттєвий генераційний вплив на «думки молодшої генерації «західняків» [2, с. 6]. Націоналістичний напрямок із Донцовським «Літературно-науковим Вістником»-«Вістником» у центрі є найбільш прописаним у науковому дискурсі. Вагомі розвідки О. Багана [5] та Л. Сеника [6] про вісників-

ський феномен, М. Ільницького [1], Ю. Коваліва [7], про празьку школу, є осмислення міжвоєнної з точки зору концепта «реконквісти» у розвідці Н. Мафтин [8], а особливо розвідка Р. Олійника-Рахманного [2], що сукупно увиразнюють ідеологічно-естетичні домінанти напрямку.

При цьому увага до стрілецької генерації у цих напрямках спорадична, хоча стрілецька автура у них проявлена. Єдина форма сукупного власне стрілецького літературно-суспільного вияву у міжвоєнній групі «Митуса» (Львів, 1922), у полі зору дослідників перебувала найбільше, результатом цієї уваги є різноманітні праці, які представляють і повноту бібліографічного опису літературної діяльності «митусівців» [9], і стильової їхньої практики [10; 11], водночас потрактування спільноти у генераційному значенні щодо стрілецьтва у них немає. Тому метою у **великій перспективі** – є систематизація фактів присутності січового стрілецьтва у літературно-ідеологічних структурах галицького міжвоєнної в цілому, а поки що локально, – на рівні стрілецької персоналії з'ясувати її приналежність до того чи іншого напрямку, проаналізувати погляди на літературу та її завдання в нових історичних умовах

Одним із яскравих виразників стрілецького покоління у літературному процесі міжвоєнної був Лука Луців, стрілець сотні Д. Вітовського, поет «Лу. Лу», критик Л. Граничка, багатолітньо затруднений у «Літературно-Науковому Вістнику», впливав на літературний простір власними публікаціями різноманітного характеру.

В його літературознавчій силуеті варто відзначити внесок С. Ковалів, дисертація якої присвячена літературознавчим концепціям Луціва, зокрема компаративістичні міжвоєнної періоду, наш внесок у представленні оригінальної шевченкознавчої філологічної методи Л. Луціва. У підсумку нез'ясованими лишаються деталі ідеологічно-естетичної постави критика у його практиці літературно-критичного аналізу художнього твору.

Його імення зафіксоване у бібліографічних покажчиках, присвячених і «ЛНВ» (з 1928 року), і «Вістнику» [12; 13]. Як літературознавець Л. Луців був зацікавлений у творчості насамперед Тараса Шевченка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Івана Франка, Богдана Лепкого, Маркіяна Шашкевича, стрілецькій літературі, поточному західноукраїнському та наддніпрянському літературному житті, світовій літературі. Загалом увесь обсяг наукової присутності Л. Луціва у часописі – 45 публікацій за 1928–1932 роки [13, с. 211–213], та понад 200 за 1933–1939 роки [12, с. 93, 98, 99, 104, 105, 112, 207–225].

Надзвичайно симптоматичною для його концепції літератури чину є меморіальна стаття «Тимотей Бордуляк» [14], яка виростає із ретельної і глибокої обсервації творчої постаті отця-письменника, її ідейно-естетичні, методологічні та жанрові координати якої **масмо на меті визначити**.

Виклад основного матеріалу. Першопочатком наукового наближення Л. Луціва до творчості Т. Бордуляка стала збірка його малої прози «Ближні», що вийшла 1899 року. Її назва – ключ, яким Л. Луців відкриватиме ідейно-естетичні настанови письменника, з якої розпочне рух через філологічно-герменевтичний аналіз образної системи до його етичної концепції героя, звідти – до власного бачення нового героя сучасного письменства.

Назва «Ближні» скеровує критика придивитися до творчої постаті Т. Бордуляка як до «отця-письменника», який разом із місією пера проводив неабияку душпастирську місію. Адже обрана для заголовка лексема – із християнського словника. Ближні – це ті, кого Т. Бордуляк як діючий парох мав змогу тісно обсервувати у своїй роботі. У збірці – це переважно українські селяни-нуждарі, рідше герої-священники і спорадично світські інтелігенти, часом єврейська біднота. При цьому найбільше серця Т. Бордуляк віддав селянинові-халупникові, на його художньому образі вибудував власне поучення.

Проаналізувавши майже всі новели його збірки з погляду проблеми героя критик бачив, що Т. Бордуляк мав «свою власну філософію, він своїм власним оком дивився на нашого селянина» [15, с. 288]. Йому імпонує у творчості Т. Бордуляка, що це література з місією, що покликана «будити якийсь відрух серед громадянства» [15, с. 284]. З допомогою аналізу новели «Жебрачка» Л. Луців обґрунтував власну тезу про кредо і метод Т. Бордуляка як «виделікатного реаліста» його ідеалістично-дидактичними настановами, задекларованими у новелі і проведеними як тенденція в усій малій прозі. «Суть мистецтва лежить в тім, щоб представити річ так, як вона в дійсності єсть», – цитував Л. Луців новелу, – «влити в твір життя, а крім того осінити його певною мірою ідеальності»..

Зокрема Л. Луців помітив, що Т. Бордуляк ставить усіх своїх героїв у ситуацію випробування характеру, гартування етичних його домінант – милосердя, доброти, «малого щастя», «малої радості», любові до ближніх, покори, самопожертви. Виокремлені складові критик прослідковує на прикладі того чи іншого

образу персонажа. «Малим щастям», на його думку, живе Матвій Бас із оповідання «Дай Боже, здоровля корові», старець Макар із однойменного оповідання, який власним вижебраним хлібом допомагає родині багатодітної вдови, дяк Гриць, маленька Параня, як вперше виходила жати на панський лан. Чи Михалко («Михалкові радощі»), який має власний кодекс честі, а це кодекс любові до ближнього, милосердя, вибирає менше і чується теж щасливим.

На думку критика, у Т. Бордуляка «поруч Бога бачимо тільки людську доброту, бо майже всі його особи – се добрі люди» [15, с. 285]. Справді, вони добрі, офірні, адже задля добра сім'ї, села, загалом ближнього поступаються собою. Задля посилення ефекту Т. Бордуляк ставив персонажа з виховною місією у ситуацію нещасливого випадку, Л. Луців навіть зауважував, що він «любується в нещасливих випадках» [15, с. 286], бо вже так мало бути.

Як представник іншого, стрілецького, покоління, який оцінював твір з погляду національно-суспільних потреб міжвоєнної доби, Л. Луців хотів доповнити етос героя Бордулякової прози і української літератури загалом героїкою, насамперед героїкою щоденного життя. Це, розмірковував він, не заперечує релігійного світогляду і християнських чеснот. Бордулякові герої не можуть змагатися з життям, щоб дійти кудись вище, вони лагідні, добрі, усміхнені і вдоволені життям навіть тоді, як ходять з торбами» [15, с. 285]. При цьому виокремлено тих героїв прози Т. Бордуляка, у яких бачив натяки на актуальних рисах новітнього героя. Зокрема, в образі Гаврила Чорнія, який не належить до чисто позитивних Бордулякових прикладів, критика приваблювало акцентування на власній волі, власній візії свого призначення і кодексі честі, у якому покора не головне. Для нього це «найцікавіша постать з усіх героїв Т. Бордуляка» [15, с. 285], яку уяскравлює впертість і послідовність у здійсненні власної волі навіть у ситуації нещасливого випадку: «Він виробив собі власний кодекс честі і був з ним щасливий навіть з порожнім рукавом і дерев'яною ногою. ... він щасливий, але те його щастя інше, як у звичайних людей» [15, с. 285]. Справді, ставши інвалідом, Гаврило Чорній не мириться з незворотнім станом власного здоров'я, не повертається до доньки, аби жити біля неї «малим щастям», а іде у діди, щоби досягти у житті екзистенційного максимуму за мінімальних сприятливих обставин.

Варто тут згадати й іншу новелу Т. Бордуляка «Для хорого Федя», у якій головний герой,

батько хворого хлопчика Марко Бурий теж досягає екзистенційного максимуму і діє у ситуації «*contra spem spero*». Через крайню нужду герой узимку не може обігріти хату, що спровокувало застуду і хворобу його дитини. Усі навколо теж живуть у скруті, не можуть допомогти ні грішми, ні паливом, ні ліками. Тим більше, що останні гроші йому довелося віддати «здекуцникові» на податок. Єдиний спосіб обігріти хату і цим, можливо, врятувати дитину, для нього – зрубати стару грушу на обійсті. Дерево було єдиним джерелом літньо-осінніх доходів сім'ї. Зрубавши його, Марко прирікає рідних у майбутньому на голодну смерть, навіть якщо дитина виживе. А без дитини йому життя не потрібне: «Зрубаю грушу! Що ж маю робити? Коби знати, що Федь буде жити, тоді нехай би і груша була, а коли Федь умре, тоді й груші не треба» [16, с. 166]. Попри розуміння непевності щодо виходу сина з хвороби, Марко рубає дерево, без надії сподіваючись, реалізуючи у цій дії власний екзистенційний максимум у безвиході. Отже, можемо підсумувати, що Марко Бурий є прикладом у Т. Бордуляка героя, який усе-таки «може змагатися з життям», він змагається, однак за сюжетом автор не залишає йому надії на щасливе завершення, маємо незавершений сюжет. Тому судження Л. Луціва про відсутність у персонажів Т. Бордуляка змагу з життям порівняно із героями польської авторки Коссак-Щуцької не до кінця правильне. І образ Марка Бурого цьому підтвердження.

Окрім того, Л. Луціву важливо, аби герой українського твору мав «віру в призначення» [15, с. 286], «віру у свою перемогу». Він хотів би так характеризувати і героїв Т. Бордуляка, щоб людина сучасного письменства «була кожду хвилину відважна та безустанку добра» [15, с. 286]. Непослідовність відваги проявляє образ Івана Бразилійця, який, як спостеріг критик, «належить до найенергійніших постатей Бордуляка: Іванові Бразильцеві вдалося вирватися з пекла, в якому погинули тисячі людей» [15, с. 286]. Яким Чайка є для Л. Луціва тим образом, «рішучість і енергія» якого може придатися також для майбутньої української людини чину, яка може також перебороти свою оспалість, психічну і життєву [15, с. 287].

Бачимо, що Л. Луців оцінив творчість Т. Бордуляка і з погляду концепції літератури чину, енергії, яка була розгорнута у «Віснику» з ініціативи Д. Донцова. «Літературний твір повинен викликати не тільки милосердя», як це часто діється у творчості Бордуляка, ... але також і завзяття, витривалість у змаганнях і відвагу у боротьбі, любов батьківщини та інші чесноти,

які, як ми се бачили вище, можна згармонізувати з вимогами християнської релігії», – зазначив критик [15, с. 288]. Однак до питання актуальності в українському національному та літературному бутті нової української людини чину Л. Луців прийшов не з подачі Д. Донцова, а керуючись власним життєвим, стрілецьким військовим досвідом. Поразка визвольних змагань, роздуми над її причинами у міжвоєнннн привели до висновку про потребу нового героїчного характеру. Однак саме стрілецтво у визвольній війні дало життєвий приклад української людини чину, який у синхронній тоді стрілецькій поетичній творчості не мав художнього окреслення, а лише згодом почав проявлятися у стрілецькій прозі міжвоєнного часу. Творчий досвід Т. Бордуляка Л. Луців бачив досить продуктивним. Його пропозиція українського героя, на думку Л. Луціва, є придатною для новіших часів з деякими доповненнями. Цю Бордулякову етичну концепцію героя критик пропонував доповнити визвольно-героїчними складовими (власна воля, віра в призначення, в перемогу, рішучість, енергія). Тому провідний концепт добра в конструюванні Бордулякової художньої особистості потребує доповнення концептом сили.

Як учасник січово-стрілецької військової звитяги Л. Луців розумів важливість подальшої кристалізації особистості українця, за визначенням Євгена Маланюка, нового «покрутянського стилю», тобто у посиленні тих особистісних рис національного характеру, які б працювали на ідею державного визволення. «Прикладання» у статті Л. Луціва до творчості Т. Бордуляка парадигми особистості чину свідчить про те, що критик роздумував над питанням придатності героя Т. Бордуляка до національно-визвольної тенденції тогочасної літератури. І треба розуміти, що Бордуляків герой може слугувати для подальшого виховання людини чину – доброї, милосердної, жертвовної, здатної на екзистенційний максимум у кризовій ситуації. Критик бажав побачити у Бордуляковому героєві також більше відваги, наполягання на власній волі, здійснення власної волі, великої радості, віри в призначення. Виразна етична домінанта у ідейноестетичних засадах Л. Луціва свідчить про його близькість до кредо так званої тодішньої «католицької критики», яка наголошувала на етичній функції літератури, релігійно-виховній. Також видно зі статті, що він активно стежив за подіями у таборах «католиків» та «естетиків», адже критикував перших за те, що ті оминають своєю видавничою і критичною увагою творчість Т. Бордуляка, близького їм есте-

тичним світоглядом, а других – за невірні оцінні судження щодо творчості отця-письменника.

Критик вважав, що Т. Бордуляк заслуговує на «заінтересовання своєю творчістю»: «Чи не могли б бути наші католицькі редакції друкувати старі й нові твори Бордуляка, замість передруковувати большевицького Зоценка, чи іншого Анненкова, або Гончарова, одночасно деклямувати про українську католицьку літературу» [15, с. 287]. Адже Т. Бордуляк як представник старшої генерації перебував поза літературно-ідеологічними напрямками доби міжвоєнної і не належав до «ні одної сімейної групи при якій-будь редакції» [15, с. 287]. А неухвага критики, друкарів, відповідно змушували Т. Бордуляка до вимушеного мовчання.

Висновки. Отже, як критик Л. Луців керував не лише ідеологічними настановами, але й етичними, а також і естетичними, при підході до

оцінки літературного явища. Він так і окреслив «літературно-ідеологічний напрям» (Р. Олійник-Рахманний) власної діяльності: «В оцінках літературних творів автор керувався ідейно-етично-естетичною засадою, пам'ятаючи при цьому, що українська література повинна в першу чергу служити своєму українському народові, бо тільки тоді вона зможе бути культурним добром іншим народам, між якими тоді буде як рівна з рівними, бо не буде її в світі заслонювати старшобратська-московська посестра, яка узурпує собі право на старшинство» [15, с. 12]. На його думку, і художнє письменство, і літературознавство повинне працювати на визволення українського народу. Тому в меморіальному портреті Т. Бордуляка вишукує продуктивний досвід характеротворення героя, придатний для виховання нового українця як людини чину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів: Інститут Українознавства НАН України, Львівський обласний методичний інститут освіти, 1995. 318 с.
2. Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки). Київ: Четверта хвиля, 1999. 240 с.
3. Комариця М. Українська «католицька критика»: феномен 20-30-х рр. ХХ ст. Львів: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики, 2007. 328 с.
4. Комариця М. Концепція націоцентризму Константина Чеховича. *Чехович К. Християнський націоналізм*. Львів: Піраміда, 2019. С. 7–34
5. Баган О. Вісниківство як понад часовий феномен: ідеологія, естетика, настроєвість. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина* / Ред колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган, П. Іванишин та ін. Дрогобич: Коло, 2009. С. 6–48.
6. Сенік Л. Хвильовизм і вісниківство як вияв національної тотожності // *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина* / Ред. колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган, П. Іванишин та ін. Дрогобич: Коло, 2009. С. 218–225.
7. Ковалів Ю.І. «Празька школа»: на крутосхилах філософії чину». Київ: бібліотека українця, 2004. 120с.
8. Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20-30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти: монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 356 с.
9. Сирота Л. Літературна група «Митуса» (1921–1922): О. Бабій, В. Бобинський, Р. Купчинський, Ю. Шкрумеляк: бібліографічний покажчик/НДЦ періодики. ЛНБ ім. В. Стефаника. НАН України. Львів, 2004. 190 с.
10. Салига Т. Літературна група «Митуса» і її стильові пошуки. *Салига Т. Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика)*. – Львів: Світ, 1997. С.99–08.
11. Стрілецька Голгофа: спроба антології / Упоряд, автор вступ. ст. і приміток Т.Ю. Салига. Львів: Каменяр, 1992. 392с.
12. Добко Т. В. Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939: Системат. покажч. Змісту /Наук. ред. О. С. Онищенко; НАН України. Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського; Б-ка Конгресу США; НТШ Америки. Київ; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002. 340 с.
13. Літературно-Науковий Вістник: Покажчик змісту. Т. 1–109 (1898–1932) / укл. Б. Ясінський. Київ; Нью-Йорк: Смолоскип, 2000. 541 с. (Записки НТШ. Філологічна секція. Т. 213).
14. Граничка Л. [Луців Л]. Тимотей Бордуляк (1863–1936). *Вістник*. Львів, 1936. Т. 4. Кн. 12. С. 896–901.
15. Луців Л. Література і життя. Літературні оцінки. Джерзі Ситі; Нью-Йорк: Видавництво УНС «Свобода». 480 с.
16. Бордуляк Т. Твори /Упорядкування, підготовка текстів, примітки та критико-біографічний нарис Олексі Засенка. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1958. 478 с.